

*Горбатенко Ірина Анатоліївна,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політичних наук
НПУ імені М.П. Драгоманова*

УДК 321:17

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ЯК ОБ'ЄКТ ПОРІВНЯЛЬНО-ПОЛІТОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті проаналізовано основні напрями здійснення порівняльно-політологічних досліджень у сфері політичної культури. До таких напрямів автором віднесені: політичні цінності, національна і політична ментальність, традиційно-модернізаційні суперечності, політична культура еліти і лідерів, політична соціалізація.

Ключові слова: *політична культура, модернізація, традиція, політичні цінності, менталітет, популізм, політична соціалізація, політична еліта, політичне лідерство.*

В статье проанализированы основные направления осуществления сравнительно-политологических исследований в сфере политической культуры. К таким направлениям автором отнесены: политические ценности, национальный и политический менталитет, традиционно-модернизационные противоречия, политическая культура элиты и лидеров, политическая социализация.

Ключевые слова: *политическая культура, модернизация, традиция, политические ценности, менталитет, популизм, политическая социализация, политическая элита, политическое лидерство.*

The main ways of comparative researches in the sphere of political culture are observed in the article. These ways are: political valuables, national and political mentality, traditional and modernization discrepancies, political culture of elite and leaders, political socialization.

Key words: *political culture, modernization, tradition, political values, mentality, populism, political socialization, political elite, political leadership.*

Політична культура як об'єкт порівняльно-політологічних студій активно досліджується в сучасних умовах у рамках різноманітних концепцій плюралістичного суспільства. Англійський вчений Ентоні Сміт визначає плюралістичне суспільство як політично автономну систему, яка управляється меншістю, відмінною за своїм культурним рівнем і наділеною політично привілейованим становищем. Французький вчений Матей Доган визначає останнє як співіснування в рамках однієї держави замкнених соціальних сегментів, які усвідомлюють свою виключність (етнічні, кастові, релігійні, мовні та інші суспільності) [1]. З точки зору М.Догана можна говорити, зокрема, й про антагоністичні сегменти, основною прикметою яких є намагання певних соціальних груп триматися за свої вузькогрупові інтереси. Від початку 90-х років ХХ ст., коли українське суспільство стало на шлях демократичного розвитку, воно також долучилося до когорти плюралістичних суспільств. І саме з цим пов'язана логіка та необхідність порівняльного вивчення політичної культури як державотворчого потенціалу незалежної України.

Поряд з вищезазначеним, дослідження політичної культури в порівняльній політології пов'язане з демократично вмотивованим поняттям „культурний плюралізм”. Зазначене поняття запровадили до обігу англійські теоретики Девід Фіджіс і Гарольд Ласкі. У США його в подальшому активно розробляли Девід Трумен і Едвард Шилз. Усі ці автори акцентували увагу на ролі різних груп у політичному житті. Вони виходили з того, що різноманітні організації переслідують різні інтереси й відповідно до цього спрямовують свою діяльність [2]. Лише через порівняльний аналіз ми в змозі усвідомити унікальність і специфічні особливості певних політичних явищ і процесів, мотивації групової та

індивідуальної поведінки. Одним із завдань, що стоять перед українським суспільством, є піднесення політичної культури до рівня, який відповідає демократичним принципам і здатен утвердити належний правопорядок, упорядкувати політичну поведінку, забезпечити основні права людини та поступальний розвиток демократичних інститутів.

Питаннями політичної культури займається чимало вітчизняних вчених, зокрема: О.Бабкіна, Б.Кухта, В.Бортніков, В.Нікітін, Л.Нагорна, Ф.Рудич, Н.Ротар, І.Варзар, Г.Зеленько, І.Кресіна, М.Михальченко, В.Ребало, В.Бebик, А.Карнаух, О.Картунов, В.Бушанський, М.Пірен, В.Мельник, М.Остапенко, І.Вільчинська, С.Корж, М.Хилько та ін. Однак ця проблема як у науковому, так і у практично-політичному плані залишається актуальною з огляду на незавершеність модернізації українського суспільства. У зв'язку з цим метою пропонованої статті є спроба розглянути основні напрями порівняльного дослідження політичної культури. До таких напрямів автором віднесені: політичні цінності, національна і політична ментальність, традиційно-модернізаційні суперечності, політична культура еліти і лідерів, політична соціалізація та ін.

Політичні цінності. Прояви культурного плюралізму значною мірою пов'язані з політичними цінностями й характерні сьогодні для більшості національних держав. Культурний плюралізм (населення Квебеку в Канаді, баски в Іспанії, русини в Україні) слід відділяти від соціального плюралізму, пов'язаного не з самотніми, особливими, а з фундаментальними, загальнонаціональними, цінностями. Зазвичай лише на цій основі можливо консолідувати суспільство. У останніх посланнях Президента України до Верховної Ради пріоритетними цінностями визначено державність, добробут населення, національну безпеку, європейський вибір, відданість загальнолюдським цінностям, права та свободи людини, консолідацію суспільства, якість життя людини.

Політичні цінності є своєрідним обмежувальним фільтром щодо здійснення державної політики. Такі неперехідні соціальні орієнтири як розподільна справедливість, легітимність, довіра, консенсус убезпечують політику від негативних проявів. У політичній науці проблема цінностей була сформульована Максом Вебером. Він вважав, що кожен політичний акт стає осмисленим лише у співвідношенні з цінностями, під впливом яких визначаються норми політичної поведінки людей та їх цілі. Американський соціолог Толкот Парсонс розглядав політичні цінності як вищі принципи, на основі яких досягається консенсус як у малих соціальних групах, так і в суспільстві в цілому.

Українська дослідниця Н.Жабінець на основі дослідження джерел та спостереження за розвитком України в умовах незалежності запропонувала схему, з якої постає зміст вітчизняної системи політико-правових цінностей. Її основу складають: 1) домінуючі ідеї-цінності, до яких відносяться: свобода, справедливість, політична стабільність, громадянське суспільство; 2) розвиваючі цінності, якими є: законність, політична лояльність, толерантність, схильність до компромісів, відповідальність, свідоме (неупереджене) ставлення до змін, ефективна участь у політичному житті, безпека, рівність, політичний суверенітет, патріотизм, плюралізм, легітимність, постматеріалізм та ін. [3].

Світовий досвід утвердження політичних цінностей засвідчує, що множення культурних спільнот часто пов'язане з прагненням центральної влади забезпечити уніфікацію, це зазвичай викликає зворотню реакцію. У своїх крайніх проявах культурний плюралізм здатен призвести до розпаду держави. Прикладом є відділення Пакистану від Індії. До негативних ціннісних проявів культурного плюралізму відносяться націонал-патріотизм, клієнтелізм, фракційність. У своєму позитивному вираженні він означає згладжування групових відмінностей, збереження соціальної стабільності. Девід Ніколз зазначає, що не слід намагатися насильницьки об'єднати суспільство. Абсолютно помилковою є ідея, що держава може існувати лише тоді, коли народ приймає загальну систему цінностей. У цьому контексті для порівняння важливе значення має дихотомія, яка часто застосовується в порівняннях політичної культури, а саме „культурна гетерогенність-культурна гомогенність”. Слід пам'ятати те, що специфіка політичної культури полягає в

способі життя, який ґрунтується на загальнолюдських та національних цінностях. Останні сприяють утворенню політичних цінностей, відповідно до яких у сучасних умовах якраз і здійснюється політична і правореалізуюча практика.

Національна і політична ментальність. З точки зору національної своєрідності політична культура кваліфікується як система політичних переконань, думок і цінностей, які превалюють у конкретній державі в певний відрізок часу. Йдеться про зв'язок між двома важливими поняттями, які часто порівнюються в рамках дослідження культури. Цими поняттями є „національна ментальність -- політична ментальність”.

Поняття «менталітет» або «ментальність», в річищі якого розвивається вказана тенденція, запроваджене в суспільні науки на початку ХХ ст. представниками історико-психологічного і культурно-антропологічного напрямків суспільної думки, які входили до французької школи «Аннали», Л.Леві-Брюлем, Л.Февром, М.Блоком та деякими іншими. Саме слово «ментальність» означає розум, інтелект, розумові особливості, ступінь інтелектуальної енергії, напрям мислення, характер або спрямування інтелекту [4].

Ментальність використовується, головним чином, для характеристики оригінального способу мислення, складу розуму, спрямування розумової діяльності чи інтелекту певних суспільностей. Так, наприклад, розрізняють менталітет національний (український, російський, грузинський, польський, німецький та ін.), регіональний (скандинавський, латиноамериканський та ін.). Поряд з цим виділяють менталітет певної соціальної групи, класу, прошарку (дрібнобуржуазний, інтелігентський, маргінальний та ін.). Іноді ментальність може відображати розумові здібності та рівень інтелекту його носіїв (високий, низький, багатий, бідний і т. д.) або політико-ідеологічні уподобання (ліберальний, тоталітарний, демократичний, пролетарський, революційний, реакційний і т. ін.).

З погляду сучасної політології політична ментальність означає певний рівень індивідуальної і суспільної свідомості, а також пов'язаний з ним спектр життєвих позицій, культури і моделей поведінки, які претендують на незалежність від офіційно визначених ідеологічних установок і політичних орієнтацій. Подібне визначення передбачає більш-менш стабільний, нормальний розвиток суспільностей. У кризових же для суспільства ситуаціях може виникати небезпека для цілісності менталітету, внаслідок чого з'являються гострі психологічні кризи для членів певної суспільності або групи людей, які призводять не лише до невласивої їм поведінки, а іноді навіть до руйнації усїєї соціально-політичної надбудови і навіть до саморуйнації людської спільності. У подібних умовах найчастіше виникають відхилення, які прийнято називати нашаруваннями в ментальності. Однак, дослідження істориків, психологів, соціологів і політологів переконливо свідчать, що для ментальності в її загальному значенні властиве існування стійких національних характеристик, які майже непідвладні часові.

Отже, щоб досягнути феномен українського народу, слід на основі вивчення соціального досвіду інших країн якомога глибше усвідомити ті характеристики, що складають суму стійких творчих позицій українського менталітету, на які можна опертися, здійснюючи політичну модернізацію.

Традиційно-модернізаційні суперечності. Конфлікти між центром і периферією знайшли пояснення у тертях між відмінностями двох типів культур -- “модернізованою” і “традиційною”. У процесі спостереження за модернізацією незахідних країн виявилось, що традиція і модернізація не є антагонізмами. Часто вони досить вдало співіснують і взаємодіють (Японія, Південна Корея, Туреччина).

З розвитком міждержавних відносин стало зрозумілим, щоб конкурувати з іншими державами в умовах глобалізації, необхідно модернізуватися. Разом з тим, приклади модернізації традиційних суспільств доводять, що реформування завершується успішно лише тоді, коли воно здійснюється з урахуванням специфіки національної традиції. За розумних підходів остання не суперечить національному розвитку, а навпаки -- сприяє ефективності процесу модернізації. У відповідності з цим традиція і модернізація повинні сприйматися як дві важливі складові, які взаємодоповнюють одна одну. Порівняльний аналіз

засвідчує -- тільки ті держави, які враховували традиції свого суспільства, здійснили успішну модернізацію. В цьому контексті В.Нікітін слушно зауважує: «Якщо держава за будь-яку ціну намагається в короткий термін покращити суспільний устрій, тоді результат часто буває прямо протилежний. Політичну модернізацію потрібно проводити дуже обережно, оскільки громадяни не можуть в один момент забути як вони жили протягом тривалого часу і почати жити зовсім по-іншому. Нові схеми суспільного життя повинні враховувати традиції, цінності, досвід попередніх років» [5].

Політична культура еліти і лідерів. Одним з важливих напрямів порівняльних досліджень є з'ясування політичної культури еліти і лідерів. Класичною працею в цьому контексті вважається дослідження Роберта Патнема „Порівняльне дослідження політичних еліт”(1976). У цій праці та інших подібних дослідженнях звертається увага на необхідність подолання деструктивної поведінки еліти. Особливо важливим це є для України, де еліта і лідери сформувалися з радянської бюрократії, а тому виявились неспроможними системно вирішувати загальнодержавні завдання.

Як засвідчує світовий досвід, поведінка еліти є одним із ключових якісних показників суспільства, що модернізується. Остання для населення є критерієм, за яким воно оцінює соціальну спрямованість реформ. Особливістю розвитку України є те, що тут спостерігається невпевненість еліти у результатах своїх реформ. Це виражається, зокрема, у прагненні навчати своїх дітей за кордоном, їздити на машинах іноземного виробництва, зберігати гроші в західних банках і т. ін. [6]. Все це вимагає уважного вивчення стандартів поведінки правлячої еліти в демократичних країнах. Останні засвідчують, що еліта і лідери мають виважено ставитись до політичних змін; пам'ятати про те, що суспільний інститут, який не створився історично, а був механічно перенесений з інших держав може не принести користі для розвитку держави; запроваджуючи інновації, вони повинні обов'язково враховувати ментальність суспільства, звички і традиції людей.

Небезпечною хворобою у процесі становлення демократичного лідерства на пострадянському просторі виявив себе популізм. Популізм може бути виправданим лише за умови, якщо він ґрунтується на національній згоді. Без цього він вироджується у примітивну демагогію [7]. Здійснюючи в порівняльному плані дослідження популізму, варто звертати особливу увагу на наступне: розвиток цього небезпечного явища в умовах слабкої держави; прикриття популізмом олігархізації влади; утвердження примітивного романтизму в стилі Руссо; антиінтелектуальний і симуляційний характер ідеології, зверненої до «малої» людини; вихід популістичних лідерів за межі представницьких інститутів.

Політична соціалізація. Одним з найважливіших підходів до порівняння політичних культур є їхнє розуміння й дослідження крізь призму політичної соціалізації, яка є показником динаміки змін усередині країни й у політичній культурі. Французький соціолог П'єр Бурдьє називає культуру суспільним кодексом норм і цінностей. Він зазначає, що суспільство може існувати й розвиватися тільки в тому випадку, якщо цей кодекс хоча б мінімально засвоюється кожним індивідом. Це, як показує суспільна практика, досить складно, оскільки в суспільство постійно приходять нові покоління. Політична культура передається шляхом акультурації. Цим самим соціалізація виконує функцію стабілізації як по вертикалі – між поколіннями, так і по горизонталі – між соціальними групами. Звідси надзвичайно важливим є вивчення в порівняльному аспекті різних систем освіти. Так середня школа в США є слабкою, університети – одні з кращих у світі. В Радянському Союзі було навпаки. Певною мірою ця традиція передалась і незалежній Україні.

Різні суспільства по різному виконують функцію соціалізації. За приклад можуть слугувати принципово відмінні моделі у Спарті й Афінах. Слід пам'ятати, що розвиток політичної самосвідомості відбувається в різних країнах по-різному. До того ж можливі й регіональні порівняльні дослідження в рамках однієї країни, якщо наявні принципові відмінності між культурою населення різних регіонів. У відповідності з цим завдання компаративіста полягає в наступному: вивчити зміст соціалізації (які цінності, позиції,

переконання вона включає); з'ясувати ступінь однорідності цих цінностей; визначити вектори акультурації (яка існує можливість передачі інформації по різних каналах).

Політична соціалізація – це сфера взаємодії багатьох дисциплін. Завдання політології полягає в тому, щоб проаналізувати, яким чином процес соціалізації допомагає або стоїть на заваді розвитку політичної системи, сприяє її непорушності чи підриває її. Політична соціалізація – «не просто засвоєння певних політичних відносин, досвіду, знань і т. ін., а й перетворення їх в особистісні орієнтири та установки, внаслідок чого формується політична свідомість, позиція, зрілість, тобто певний рівень політичної культури» [8].

Поряд з окресленими напрямками перспективних порівняльно-політологічних досліджень політичної культури, варто звернути увагу й на деякі інші явища і процеси, до яких у цій статті автор спробує лише привернути увагу дослідників. Одним із таких напрямів можна вважати *політичні симуляції*. Політична культура в сучасній літературі слушно розглядається й відповідно порівнюється як головний елемент політичної гри (Йоган Гейзінг). Так, конституціоналізм у Росії і в Україні, який претендує на співвідношення його із західною традицією, розвивається зовсім по іншому, утверджуючи явище так званого „уявного конституціоналізму”, на що звертає увагу російський дослідник А.Медушевський [9]. Важливе значення в сучасних умовах має також порівняльне дослідження *політичних субкультур*. Про наявність політичної субкультури можна говорити тоді, коли політичні установки й цінності помітно відрізняються від національної політичної культури. Суспільства з наявністю багатьох субкультур називають культурно-плюралістичними. Особливої ваги розуміння й дослідження субкультур набуває при вивченні країн, що розвиваються. Концепції модернізації, які активно застосовувались з 60-х років, показали при дослідженні субкультур цікаві речі. Так, корупція, яка вражала західних спостерігачів, виявилась виконанням звичних для традиційного суспільства соціальних обов'язків. Останнім часом неабияке значення при порівняннях надається дослідженню *політичної ідеології*. Цей феномен зазвичай важко досліджувати. Зокрема, запроваджуючи поняття „ідеологія” в концептуальний ряд свого дослідження, вчений повинен довести, що його особистий підхід вільний від ідеологічних уподобань.

Вищезазначене дозволяє зробити висновок про те, що істинне розуміння політичної культури українського суспільства як вагомого державотворчого потенціалу передбачає вивчення і уважне осмислення наявного світового досвіду в цій сфері. Ефективне забезпечення успіху модернізаційних процесів потребує адекватного рівня духовної самоорганізації соціуму. Порівнюючи минуле й теперішнє своєї країни, співставляючи її досвід з досвідом інших націй, ми поглиблюємо свої уявлення про можливості вироблення і вдосконалення оптимальної моделі суспільно-політичного розвитку. При порівняльних дослідженнях слід пам'ятати, що, оскільки різниця між різними країнами є надто великою, це може завадити об'єктивності порівняння. Виходячи з цього, важливо чітко встановити зв'язок між культурними процесами, структурним і культурним розвитком всередині конкретної країни.

Література:

1. Доган М., Пеласси Д. Сравнительная политическая социология / Пер. с англ.- М.: Соц.-полит. журн., 1994. – С. 87.
2. Там само. – С. 86.
3. Жабінець Н.В. Політичні цінності та їх втілення у процесі демократизації українського суспільства. Автореф. дис. канд. політ. наук. – К., 2006. – С. 4.
4. Основи етнодержавознавства. Підручник / За ред. Ю.І.Римаренка. – К.: Либідь, 1997. – С. 186 – 187.
5. Нікітін В.О. Співвідношення традиції і модернізації у процесі становлення громадянського суспільства в Україні. Автореф. дис. канд. політ. наук. – К., 2009. – С. 16.

6. Горбатенко В.П. Політичне прогнозування: Теорія, методологія, практика. – К.: Генеза, 2006. – С. 321 – 322.
7. Желтов В.В. Сравнительная политология: учебное пособие для вузов / В.В.Желтов. – М.: Академический Проект; Фонд «Мир», 2008. – С. 318.
8. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В.П.Горбатенко; За ред. Ю.С.Шемшученка, В.Д.Бабкіна, В.П.Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – С. 618.
9. Медушевский А.Н. Демократия и авторитаризм: Российский конституционализм в сравнительной перспективе. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 1997. – 650 с.

*Денисюк Світлана Георгіївна,
кандидат політичних наук,
докторант кафедри політичних наук
НПУ ім. М.П. Драгоманова*

УДК 32.019

ПОБУДОВА ПОЛІТИЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ У СИСТЕМІ «АВТОРИТАРНА ВЛАДА–ОПОЗИЦІЯ»

В статті розглянуто політичну комунікацію в системі «авторитарна влада–опозиція». Описаний новий варіант комунікації (на основі теорії ігор), де демонструється проблема, що стоїть перед диктатором при переході до демократичного режиму.

Ключові слова: політична комунікація, влада, диктатура, демократія.

В статье рассмотрена политическая коммуникация в системе «авторитарная влада–опозиция». Описан новый вариант коммуникации (на основе теории игр), где демонстрируется проблема, которая стоит перед диктатором при переходе к демократическому режиму.

Ключевые слова: политическая коммуникация, власть, диктатура, демократия.

In the article political communication is considered in the system «authoritarian power–opposition». The new variant of communication (on the basis of games theory) is described, where a problem which stands before a dictator in transition to the democratic mode.

Key words: political communication, power, dictatorship, democracy.

Влада є найважливішим атрибутом політики, вона сприяє ефективному задоволенню загальнозначущих, групових та індивідуальних інтересів. Тому влада виступає головним об'єктом боротьби між групами, партіями, індивідами. В цій боротьбі політичні діячі використовують найрізноманітніші засоби, враховуючи, звичайно, рівень політичної культури суспільства, існуючий політичний режим тощо. Однак, важливою для політичного лідера є й проблема збереження влади, й можливість в певний момент піти з владного олімпу з найменшими втратами. В процесі як завоювання, так і утримання влади, на нашу думку, сьогодні провідна роль належить політичній комунікації, але її конкретно розуміння в плані постановки проблеми статті, набуває особливого сенсу.

Слід зазначити, що від оптимально побудованої політичної комунікації на різних рівнях залежить й швидкість розв'язання проблем в державі, діяльність самих політиків тощо. Нажаль сьогодні для науковців і пересічних громадян є очевидним, що українські політичні лідери не можуть налагодити комунікацію між собою і створити сприятливі умови для співпраці. Більш того, можна стверджувати, що їх комунікація є конфліктною і це заважає їм розв'язувати нагальні проблеми.